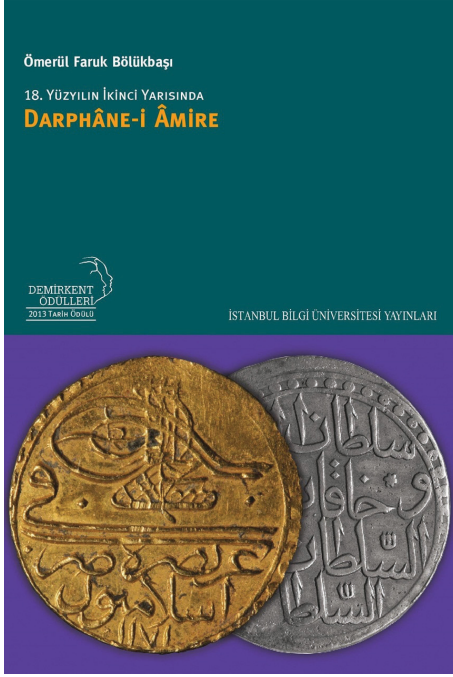

Ömerü'l-Faruk Bölükbaşı, 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhane-i Amire, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Temmuz 2013, 280 s.

Son dönemde Osmanlı maliyesi üzerine yapılan akademik çalışmaların sayısında hissedilir bir artış görülmektedir. Halil Sahilliođlu'nun klasik döneme ait Osmanlı meskûkatı ve darphaneleri ile ilgili çalışmaları bu alanda ilk olma özelliğini taşımaktadır; ancak Osmanlı mali sisteminin en önemli yapılarından birisini oluşturan Darphane-i Amire hakkında monografik bir eserin olmayışı Osmanlı iktisat tarihi açısından büyük bir eksiklik. Bu çalışmada, XVIII. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı maliyesinde giderek

önem kazanan Darbhane-i Amire kurumu incelenmiş, 1750-1800 arasında Darphane-i Amire'nin Osmanlı maliyesindeki rolü pek çok vechesiyle ortaya konmuştur. Bu yönüyle monografik sayılabilecek bir eserdir. Eserde, Osmanlı Darphane-i Amire'sinin klasik fonksiyonu ve hazine vasfı kazanmaya başlamasıyla birlikte artan savaş finansmanını karşılamadaki rolüne cevaplar aranmaktadır. Kitap giriş ve altı bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde (s. 1-21) Osmanlı maliyesi genel olarak değerlendirildikten sonra Osmanlı darphanelerinin tarihçesi hakkında bilgi verilmiştir. Osmanlı darphanesinin ortaya çıkışı, idaresi, personeli, para basımı için gerekli olan altın, gümüş gibi madenler ve malzemelerin tedarikine temas edilmiştir. Klasik dönemde darphanenin iltizam, emanet ve emanet ber-vech-i iltizam usulleriyle idare edildiği, coğrafi keşiflerden sonra Amerika ve diğer kıtalardan çok fazla gümüşün Osmanlı piyasasına girmesiyle, taşrada bulunan darphanelerin kapandığı ve Darphane-i Amire'nin atıl duruma geldiğinden bahsedilmiştir. Mihaniki darphane usulüne geçilerek para basımında yaşanan teknik değişim ve emisyon hacmindeki büyüme ile Osmanlı tarihi boyunca paranın geçirdiği dönüşümler hakkında bilgi verilmiştir.

Eserin birinci bölümünde (s. 23-68), Darphane-i Amire'nin teşkilatı ve

personel yapısı ele alınmıştır. İdare ve kontrol heyeti, tüccar sınıfı ve amele sınıfı olmak üzere üç kısımdan meydana gelen personelin yetki ve görevleri üzerinde durulmuş; müessese içerisindeki hiyerarşik vaziyetleri ortaya konulmuştur. İdare ve kontrol heyetinde emin, sahib-i ayar, kefçe nazırı gibi amirlerle, sikkegen, arayıcı, gözcü ve imam gibi diğer görevliler; tüccar sınıfında ise ifrazcıbaşı, kalcıbaşı, kalcı, mübayaacı ve sarraf gibi çalışma faaliyetleri kısmen Darphane-i Amire dışında olan ve para basımı için maden temin eden personel ve son olarak da amele zümresi yani karhanelerde çalışan usta ve işçiler konusu başlıklar altında arşiv vesikaları ışığında anlatılmıştır. Ayrıca Darbhane-i Amire'nin teşkilat yapısı tablo halinde gösterilmiştir. Darphane'de çalışan kadroların etnik yapıları ile mensup oldukları dinler ele alınan diğer bir konudur. Ayrıca devletin Darphane-i Amire'deki istihdam politikaları ve patronaj ilişkileri de örnekleriyle incelenmiştir. Darphane-i Amire personelinin bir senelik tayinatları ve ücretleri de bu bölümde ele alınmaktadır.

Kitabın ikinci bölümünde (s. 69-106) Darbhane-i Amire için gerekli olan altın ve gümüşün temini üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte ifraz-ı tizab ve kal-i sim mukataasının Darbhane-i Amire için önemi ve bu mukataanın idaresini uhdesine alan

kişilerin görev ve sorumluluklarına yer verilmiştir. Mukataa sahipleri, mukataa şartları gereği piyasadan eski yabancı ve yerli paraları toplayarak Darbhane-i Amire'ye teslim etmeyi ve taahhüd ettikleri iltizam bedelini vaktinde ödemeyi kabul ederlerdi. Bahse konu olan mukataanın 1762'ye kadar Musevilerin, bu tarihten sonra da Ermeni Düzoğulları'nın tasarrufunda olduğu belirtilmektedir. Yine bu bölümde Darbhane-i Amire için altın ve gümüş teminini kolaylaştıran âmillere yer verilmiş, devletin bu hususta aldığı tedbirler üzerinde durulmuştur. Tizab üretiminin Darbhane-i Amire'ye verilmesi, kalhanelerin darphane tarafından denetlenmesi, mübayaacılar dokunulmazlık sağlanması, madenlerin Darbhane-i Amire'ye bağlanması, altın ve gümüşle uğraşan esnafın denetlenmesi gibi konular darphanenin işlerini kolaylaştıran unsurlar olarak tarif edilmiştir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Darbhane-i Amire'yle çalışan sarraflar ile diğer İstanbul sarrafları hakkında bilgi verilmiştir. Bu dönemde İstanbul'da mevcut sarrafların gedik sayılarının yıllara göre dağılımı da bir tablo halinde gösterilmiştir. Ayrıca kaçak kalcılar, gediksiz sarraflar, para kurundaki dalgalanmalar, altın ve gümüşün tedarikini zorlaştıran etkenler olarak zikredilmiştir. Darbhane-i Amire için temin edilen altın ve gümüşün işlenebilmesi için

lazım gelen kömür ile diğer ihtiyaç duyulan aletlerin tedariki de bölümde ele alınmıştır.

Kitabın üçüncü bölümünde (s. 107-132) Darbhane-i Amire’de tatbik edilen para basım tekniği üzerinde durulmuştur. Darphanenin modernizasyonunda ve müessesenin emisyon hacminin büyümesinde baş faktör olan Frenk asıllı mühtedi Mustafa’nın mihaniki darp usulünü kullanmasının, kurum için bir dönüm noktası olduğu belirtilmektedir. Bu usul ile para darp işi, çarh, doğrama ve rakkas olmak üzere üç aşamadan meydana geliyordu. Bu usulün ayrıntıları verildikten sonra paranın ortaya çıkışına kadar olan teknik safhalar ele alınmaktadır. Piyasadan ve madenlerden temin edilen altın ve gümüşün ifraz ve kal edilmesinden sonra kefçede kalıplara dökülmesi ve gerekli inceliğe getirilmesi, ardından doğramada pulların hazırlanması, pulların sayılması, doğramada kararan pulların ağartılması, pulların üzerine sikke vurulması ve basılan paranın sayılıp keselenmesi safhaları anlatılmıştır. Yine bu bölümde Darbhane-i Amire personeline verilen ücretler konusuna da değinilmiştir. Ayrıca Darbhane-i Amire’nin emisyon hacmi üzerinde durulmuş, yıllara göre emisyon hacminin artış ve azalışı tablolar halinde gösterilmiştir. XVIII. yüzyılda para tağışları ve kuruşun vezin ayarının değişmesi de üçüncü bölümde ele alınan konular arasındadır.

Eserin dördüncü bölümünde (s. 133-160) Darbhane-i Amire’nin ihtiyat hazinesi fonksiyonu ve bu müessesenin bir hazine haline dönüşmesi incelenmiştir. Kurumun sermaye fonları olan sermaye akçesi, mektum akçe, zuhurat akçesi, seferiye akçesi, ebniye-i kıla akçesi ve zahire akçesinin işlevleri açıklanmıştır. Ayrıca grafikler halinde bu fonlardan yapılan masraflar ve gelirler gösterilmiştir. Bununla birlikte bu fonlar arasındaki ilişkilere ve Darphane-i Amire’nin diğer hazinelerle münasebetlerine değinilmiştir.

Kitabın beşinci bölümünde (s. 161-178) ihtiyat hazinesi olarak Darbhane-i Amire’nin gelirleri ele alınmıştır. Kurumun gelirleri mukataa, esham, cebelü bedeliyesi, muhallefat, caize, rikabiye ve taahhüd akçesi gelirleri ile diğer gelir kalemleridir. Bu kalemlerden elde edilen gelirler izah edilerek Darphane-i Amire’nin malî gücü ortaya konulmuştur.

Eserin altıncı bölümü (s. 179-200) olan son bölümde Darphane-i Amire’nin giderleri anlatılmıştır. Bu kısımda, yapılan savaşların finansmanı ve pek çok kalemden oluşan savaş masraflarının durumu irdelenmiştir. Mevacip ödemeleri, ordunun lojistik giderleri, askeri mühimmat ihtiyacının karşılanması, savaş tazminatlarının ödenmesi, askeri inşaat giderleri bu bölümün başlıklarından bazılarıdır.

Kitap, okuyucunun konuyu daha iyi anlayabilmesi için pek çok tablo ve grafiklerle desteklenmiştir. Ekler kısmında Darbhane-i Amire’de basılan sikke örnekleri ile bazı mühim vesikalar konulmuştur. En son kısımda kaynakça ve dizin bulunmaktadır.

Netice olarak XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Darphane-i Amire’nin mevcut görevlerine yeni misyonlar ilave edildiği görülmektedir. Klasik dönemde genel olarak para basma, piyasadan kıymetli maden ve eski para toplama vazifesi olan Darphane-i Amire, bu dönemde hazine vasfı da kazanmıştır. Bir kısım devlet geliri Darphane-i

Amire’ye bağlanmış ve çeşitli fonlar altında toplanmıştır. Bu dönemde savaş masraflarını karşılayan bir ihtiyat hazinesi hüviyetine dönüşmüştür. Kitabın Osmanlı tarihi çalışmalarına getirdiği yenilik, müessese alanında XVI-II. yüzyılın ikinci yarısında Darbhane-i Amire’nin hazine vasfına dönüşme sürecinin pek çok arşiv vesikası taranarak hazırlanmış olmasıdır. Eser, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Darphane-i Amire’yi pek çok yönüyle ele alan monografik bir çalışma olmakla birlikte, arşiv kaynakları kullanılmak suretiyle özgün bir kimlik kazanmıştır.

Cabir DUYSAK*

* Araş. Gör., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; duysakcabir@mynet.com.